

Bartos-Elekes Zsombor
**Nyelvhasználat a térképeken
(Erdély, XIX. és XX. század)**

Földtudományi Doktori Iskola
Doktori iskola vezetője: Dr. Monostori Miklós

Térképészet Doktori Program
Doktori program vezetője: Dr. Klinghammer István

Témavezető: Dr. Török Zsolt
Külső konzulens: Földi Ervin

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék
Budapest, 2005

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

I. Bevezető, célkitűzések

A dolgozat – ahogy a cím és alcím léte is jelzi – két, egymástól eltérő, de szervesen kiegészítő részből áll. Az első, *A térképi névírás nyelvi szempontjai* c. rész: elméleti felfezető, a térképi nyelvhasználat fogalmait szedi rendszerbe. A második, *Áttekintés Erdély helyneveiről és a térképi nyelvhasználatról, XIX. és XX. század* c. rész: speciális esetet vizsgál, gazdag példa-anyag az első részhez, igyekszik áttekinteni Erdély földrajzi neveinek változását és térképi megjelenésüket a Lipszky utáni térképeken.

Az *első rész*: helynévtani dolgozat, amely a térképi névírás nyelvi szempontjait vizsgálja, különös tekintettel a többnyelvű közegekre (logikai felépítését a második rész tartalmának rendeltém alá). A sajátos szemszögű helynévtannak a célja az volt, hogy tisztázzam, hogy mi a háttere a névtani fogalmaknak, amelyekből szőtt szempontokat a térkép szerkesztője figyelembe kell vegyen térképe névrajzában kigondolásakor? Mennyire kell odafigyeljen a térképszerkesztő a névadás természetes vagy mesterséges voltára, a név hivatalos / egységesített / történelmi státusára, a terület hivatalos / kisebbségi nyelveire? Hogyan befolyásolja a név

felvételét annak endonima és / vagy exonima besorolása?
Milyen más térképi névírasi szempont létezik még?

A *második rész*: kartográfia-történeti dolgozat, amely azt vizsgálja, hogy a fenti elméleti szempontokat hogyan alkalmazták egy, a témára érzékeny területen, az érzékeny időszakban. A tételes feldolgozás lehetetlen: dolgozatomban igyekeztem az általános tendenciákat és a kivételeket bemutatni. A sajátos szemszögű térképtörténetnek a célja az volt, hogy példákat hozzak arra, hogy milyen megoldások születtek a névmegállapításban és a térképi névhasználatban a jelölt területen és időszakban. Azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy a mai földrajzi nevek kialakulásának, helyzetének mi a háttere? Mikor, miért keletkeztek, hogyan jutottak pályájuk erre a szakaszára, milyen más névváltozat süllyedt el és miért mellettük? A földrajzi nevek halmazát a térképek szerkesztői hogyan varázsolták képpé, megelőzték vagy nem fogadták el a változásokat, mit mutattak meg belőle, milyen magatartást követtek?

II. Előzmények

A legismertebb hasonló szemszögű dolgozat Ferjan Ormeling munkája, a szerző a kisebbségi helynevek megjelenését vizsgálta a nyugat-európai országok topográfiai térképein az

ezerkilencszáznyolcvanas években megvédett doktori értekezésében. A földrajzi nevek egységesítésére, használatára nemzetközi szervezetek tesznek ajánlásokat, ezek elérhetőek, egy részük magyar fordításban is Földi Ervin jóvoltából. Magyar és román nyelvű névtani és térképtörténeti munka több is megjelent, azonban a dolgozatban vizsgált terület ezek metszete. Előzmény nélküli a szemszög alkalmazása a területre – a dolgozat a terület térképeinek történetét módszertörténeti szempontból elemzi, illetve összekapcsolja az ezt befolyásoló környezettel: a földrajzi nevek és a nyelvhasználati jogok változásának történetével. Tanulmányaim, előadásaim jelezték a dolgozat vajúadását az utóbbi pár évben (lásd publikációk).

III. Módszerek

A helynévtani rész főleg feldolgozáson alapszik. Az ENSZ ajánlásait ismerttettem, ezt összeillesztettem a magyar helynévtani szakirodalom eredményeivel, továbbá kiegészítettem a térképi nyelvhasználati szempontok sorával – egységes szerkezeti ívbe illesztve ezeket.

A kartográfia-történeti rész főleg saját kutatásokon alapszik. A földrajzi nevek változásaiból a legnagyobb szelet a helységnevek hivatalos névadása. Ebből a részből csak a magyar hivatalos névadás volt feldolgozva (Mező András

munkái), azonban az ezt megelőző osztrák, illetve az ezt követő román hivatalos helységnévadás elemzése nívum, főleg saját kutatásokon alapszik: a korabeli rendeleteket könyvtárakból, levéltárakból kerestem ki. A névmegállapítások folyamatának felismeréséhez sok segítséget nyújtottak a névtárak, tájbeosztások (különösen az eddigi legrészletesebb: Szabó M. Attila helységnévtára).

Az Erdélyt ábrázoló térképek legrészletesebb, leghasználhatóbb gyűjteményei a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Térképtára és a Hadtörténeti Múzeum Térképtára. Ezek segítettek a legtöbbet, hogy át tudjam tekinteni a térképek és az azokon alkalmazott névadási módszerek – elsősorban – XIX. századi történetét. A XX. századi térképekhez ki kellett egészítenem a kutatásaim helyszíneit a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Kari Könyvtárával és a Cholnoky-térképgyűjteménnyel és további romániai magángyűjteményekkel. A romániai gyűjtemények hiányosabbak, illetve sokkal kevésbé kezelhetőek voltak, de számos olyan térképre bukkantam ezekben, amelyek nem találhatóak meg a budapesti gyűjteményekben.

IV. Eredmények

1. Összefoglaltam a térképi névadás nyelvi szempontjait a név születése (névadás, névátvétel), a névmegállapítás és névegységesítés (név helyzete a nyelvben, a nyelv helyzete a területen), továbbá a névhasználat (névtáblák, térképek) fogalmi rendszerében.

2. Összefoglaltam az Erdélyre vonatkozó földrajzi nevek XIX. és XX. századi névmegállapításainak jellegzetességeit, rendszerezve a névmegállapítás időpontja, a földrajzi név típusa (domborzati név, víznév, területnév, igazgatási területnév, településnév, közterületnév), a névmegállapítás jellege (hivatalos, egyéni) és a névmegállapítás nyelve (román, magyar, német) szerint.

3. Összefoglaltam az Erdélyt vagy annak részleteit ábrázoló XIX. és XX. században megjelent térképek nyelvhasználatát, rendszerezve a térkép megjelenésének időpontja, a térkép kiadója (állami kiadású szabályozott jelkulcsú topográfiai térkép, egyéni kiadású szabad jelkulcsú levezetett térkép), a térkép megjelenési helye (belföldi, külföldi), a térkép típusa (oktatási, idegenforgalmi) és a névrajzi elem jellege (földrajzi név, földrajzi megjelölés, magyarázó írás, kísérő szöveg) szerint.

V. Publikációk

A dolgozathoz kapcsolódó írásaimban, előadásaimban a névegységesítés, a mesterséges névadás, a helységnévtárak kérdéseit jártam körül; főleg jelen idejű, illetve XIX. század közepi erdélyi példák alapján.

1. Bartos-Elekes Zsombor: *Változatok egy témára – Magyar helységnevek Romániában.* In: Székelyföld. 2001 október. 106–118 old. Csíkszereda, 2001.
2. Bartos-Elekes Zsombor: *Helységnevek a romániai magyar köztudatban (Az endonima és exonima mezsgyéjén).* In: Geodézia és Kartográfia. 2002/4. 19–24. old. Budapest, 2002.
3. Bartos-Elekes Zsombor: *Beszámoló a romániai 2001. évi 215-ös helyi közigazgatásról szóló törvényről.* Előadás. Földrajzinév-bizottság 42. ülés. Budapest, 2002. május 6.
4. Jordan, Peter: *A helységnév, mint kulturális örökség.* In: A Hét II/5. 2004. február 5. Marosvásárhely, 2004. (fordítók: Benedek József és Bartos-Elekes Zsombor).
5. Bartos-Elekes Zsombor: *Szigorúan ellenőrzött vasúti nevek?* In: A Hét II/5. 2004. február 5. Marosvásárhely, 2004.

6. Bartos-Elekes Zsombor: *A német helységnévadás és névhasználat a XIX. századi Erdélyben.* Előadás. II. Tudományos Tanárköri Konferencia. Babeş–Bolyai Tudományegyetem. Kolozsvár, 2004. május 8.
7. Bartos-Elekes Zsombor: *Német helységnévadás és névhasználat a XIX. századi Erdélyben.* In: Geodézia és Kartográfia. 2004/9. 11–18. old. Budapest, 2004.
8. Bartos-Elekes Zsombor: *Téridő-útikönyv (Szabó M. Attila: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára).* In: A Hét II/42. 2004. október 21. Marosvásárhely, 2004.
9. Bartos-Elekes Zsombor: *Changing Toponyms and the Attitude of Map-makers (Transylvania, 1849–1940).* Poszter. 21st International Conference on the History of Cartography. Budapest. 2005. július 17–22.

A felsorolt elméleti munkákon túl, 1997-től részt vettem több, mint negyven olyan térkép, atlasz szerkesztésében, rajzolásában, amely Erdélyt, vagy annak részletét ábrázolja, így a térképi névírásban szereztem gyakorlatot, speciális eseteket vizsgálhattam.